

Kitap Tanıtımı / Book Review

**Mustafa Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş yayınları,
İstanbul 2016, 255 s.**

ISBN: 978-605-08-2214-4

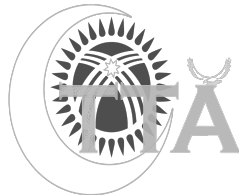
Altay Tayfun ÖZCAN*

Mustafa Alican tarafından *Tarihin Kara Yazısı Moğollar* başlığı ile Türk okuyucusuna takdim edilen eser, Moğol tarihi ile ilgili incelemelerin Türkçe literatürde kısıtlı oluşundan ötürü ilgi çekti ve geçtiğimiz aylarda ikinci baskısını da yaptı. Bu zaman zarfında eser ile ilgili bazı tanıtım yazıları da kaleme alındı. Bunlardan birisinin sahibi olan Ramazan Haykıran *Tarihin Kara Yazısı Moğollar* adlı esere gösterdiği beğenisini şu sözlerle ortaya koymuştur: “*Moğollar gibi çok merak edilen ve bir o kadar da üzerine konuşulan bir konu alanın uzmanı bir kalem tarafından böylesi bir çalışma ile okuyucuya sunulması kayda değer bir çalışmadır*”¹.

Tarihin Kara Yazısı Moğollar Moğol tarihinin belli başlı konularına odaklanılmış, ancak daha çok Cengiz Han devri ile Moğolların Ortadoğu ve Anadolu’daki varlıklarının merkeze alındığı bir çalışma olarak kendisini gösterir. Mustafa Alican da eserin bu şekilde bir kapsam dâhilinde kaleme alınmışlığını “*Bu bakımdan, elinizde bulunan çalışmanın, İslam tarihi paralelinde yapılmaya çalışılan bir Moğol istilasını okuması olduğunu söylemek mümkün olabilir*” sözleri ile ifade eder. Bu kapsam saptamasından ötürü, Mustafa Alican’ın, eserin başlığını genel bir Moğol tarihi vaat eden bir başlık yerine *İslam Tarihi*

* Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, altayfun@gmail.com. (Makale gönderim tarihi: 13.02.2018; Makale kabul tarihi: 30.04.2018)

¹ K. R. Haykıran, “Mustafa Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXVI, 2016, s. 751-754.

Paralelinde Tarihîn Kara Yazısı Moğollar olarak belirlemesi daha yerinde olabilirdi. Ancak böylesi bir başlık bile sorunludur. Zira Moğol idaresi altındaki Müslüman beldelerde ortaya konan medenî hayat ve bilimsel gelişmeler bu adı tercih etmenin mahzurlu yönlerini ortaya koyar. Mesela Tebriz ve Marağa'da karşımıza çıkan medenî hayat ve bilimsel gelişmeler bu noktada ilk akla gelenlerdir². Diğer taraftan Moğolların, İslam dünyası için "Kara Yazı" olarak tasvir edilemeyeceğini gösterir daha başka hususlar da vardır. Nitekim Moğollarla birlikte İslamın sınırları daha da genişlemiştir. Mesela, Karadeniz'in kuzeyinde bir İslam varlığından bahsedebiliyorsak bu elbette Altın Orda Hanları ile ilgilidir³. Bu gibi örnekleri daha da artırabilmek mümkündür, ancak karşımıza çıkabilecek bütün örnekler, Moğol tarihînin belirli bir evresinde yaşanan ve örneklerini daha başka toplumların tarihinde de bulabileceğimiz hadiselerin Moğol tarihînin genel karakteri olarak sunulamayacağını gösterir.

Selçuklu dönemi ile ilgili çalışmalarda bulunan Mustafa Alican'ın *Tarihîn Kara Yazısı Moğollar* başlıklı incelemesi ile Moğol tarihi incelemelerine bir katkı vermeye teşebbüs etmesi takdir edilmesi gereken bir gayrettir. Zira bilim adamlarının, niteliklerini dikkate alarak çeşitli hususlarda incelemelerde bulunması, çok değişik perspektifleri

² İlhanlılar zamanında Tebriz ile ilgili olarak bk. R. Prazniak, "Tabriz on the Silk Roads: Thirteenth Century Eurasian Cultural Connections", *Asian Review of World Histories*, Vol. 1/2, 2013, s. 169-188; P. Wing, "'Rich in Goods and Abounding in Wealth' The Ilkhanid and Post Ilkhanid Ruling Elite and the Politics of Commercial life at Tabriz 1250-1400", *Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th-15th Century Tabriz*, ed. J. Pfeiffer, Brill Publ., Leiden 2014, s. 302-320; O.G. Özgüdenli, "XIV. yüzyılda Tebriz'de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-i Gazan", *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs yay., İstanbul 2006, s. 173-206. İlhanlılar zamanında Marağa için bk. O. G. Özgüdenli, "Marağa", *DİA*, C. 29, s. 162, 163.

³ Altın Orda Hanlığı zamanında İslamlaşma ile ilgili olarak ayrıca bk. D. DeWeese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde*, Pennsylvania State UP, 1994; A.G. Yurçenko, *Han Uzbek: Mejdu İmperiyey i İslamom Struktury Povsednevnosti*, İzdatel'stvo Evraziya, Sanktpeterburg 2012.

bu alandaki çalışmaların içerisine katmakta ve bu sayede yeni bakış açılarının doğmasına neden olarak ilme hizmet etmektedir. Mustafa Alican da bu konudaki hassasiyetini daha önce kaleme aldığı bir tanıtım yazısında dile getirmişti⁴. Ancak uzmanlık alanının dışında çalışma ortaya koyarken bilim adamı, katkı verdiği sahanın temel prensiplerinden haberdar olması gerekir. Her konunun olduğu gibi Moğol tarihinin de farklı bir doğası vardır. Bu tarih, Selçuklu tarihi kaideleri üzerinden değil, bizatihi kendi kaideleri üzerinden incelenmesi gereken bir bilimsel alan özelliği gösterir. Bu kaidelerin önemli bir kısmı yazılı değildir ve ancak bu alanda çalışmakla elde edilebilir. Aksi durum bir takım yanlış değerlendirmelerin ortaya çıkmasına kapı aralar. Mesela Mustafa Alican, eserinin III. bölümü “Moğol Fırtınası”nda, Harezmi seferi sırasındaki Moğol katliamlarının neredeyse tam bir tasnifini yapmıştır. Elbette bugünün bakış açısı ile Moğolların yarattıkları şiddet ortamını savunmak mümkün değildir ve insanî bir durum da arz etmez. Ancak tarihî hadiseleri kendi doğası içerisinde incelemek gerekir. Mesela cihat ve şehitlik kavramını bilmeyen bir batılı araştırmacı için Emeviler zamanındaki askerî hareketlilikler ve hatta Selçukluların ve Osmanlıların seferleri gelişigüzel bir yağma saldırısı olarak değerlendirilebilir ve değerlendirilmiştir de. Moğol tarihi incelemelerinde de buna benzer bir anlayışın izlerini gözden kaçırmamak lazımdır. Batılı bilim adamlarının doğu tarihi ile ilgili çalışmalarını “oryantalist bakış” diyerek eleştirirken Moğol tarihi ile ilgili incelemelerde benzer hatalara düşmemek, Moğol tarihine “oryantalist” yaklaşmamak gerekir. Ne yazık ki burada üzülererek ifade etmek isterim ki Türkiye’deki Moğol tarihi incelemelerinde bu bakış açısı doğru bir zemin yaratmadığı gibi bu konudaki gayretleri de baltalamakta, Moğol tarihine merak salabilecek genç meslektaş adaylarımızın önüne bir “katliam tarihi” çıkarmaktadır.

⁴ M. Alican, “Michel de Certau, Tarih ve Psikanaliz, Bilim ile Kurgu Arasında”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. VI, 2010, s. 251, 252.

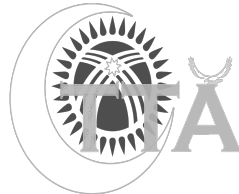
Moğol tarihi üzerine çalışan bilim adamları Moğolların halkları milli olarak ayırdıkları gibi⁵, kendilerine biat eden ve etmeyen olarak iki ayrı kısma daha ayırdıklarını iyi bilirler. Bunlardan ilki Moğolların hâkimiyetini kabul etmiş ve *il-irgen* adı ile anılan kesimdir. Bu itaat, saldırıya uğramadan Moğollara biat eden halk kesimini ifade eder ve bunlara karşı herhangi bir saldırının olması yasaktır. Diğeri ise Moğol hâkimiyetini kabul etmemiş olan ve *bulgak-irgen* adı ile anılan kesimdir. Bu itaatsizlik, Moğolların onlara karşı her türlü saldırılarına meşru bir dayanak noktası teşkil eder⁶. Bu durum açık surette Cengiz Han'ın bir yarlığında da belirtilmiştir: “*Emirler ve yüksek mevkidekiler ve kalabalık halk kesimi bilsinler ki yeryüzünün tamamı güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bana bahşedilmiştir. Bundan ötürü boyun eğen her kim olursa ona ve dahi kadınlarına ve çocuklarına ve hane halkına merhamet gösterilsin, fakat kim ki boyun eğmez, tüm kadınları ve çocukları ve hizmetindekilerle birlikte yok edilsin*”⁷. Yine Alaeddin Keykubad'a gönderilen Ögedey Kağan'ın yarlığında da bu ideoloji kendisini açık surette gösterir: “*(...) Ulu Tanrı bizi yüceltmiş ve yeryüzünü bizim soyumuza armağan etmiştir. Seni illiğimize (itaatimize) davet ediyoruz. Şimdi de kendi hâlimizi bildirelim: Bizim buyruğumuzu dinlemeyenlerin, bizden ayrılanların yurtlarını, çerilerimiz ele geçirir, onları öldürür, kadınlarını, çocuklarını tutsak eder, mal ve davarlarını talan, mülklerini harap eder. Fakat, onlara erişen bu kötülük bizden değildir*”⁸. Bu bakış açısının, diğer dillerdeki kaynaklara

⁵ Mesela bk. F.W. Cleaves, A. Mostaert, “Trois Documents Mongols Fes Archives Decretes Vaticanas”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 15/3-4, 1952, s. 458, 475, 492.

⁶ F.W. Cleaves, A. Mostaert, “Trois Documents Mongols...”, s. 492, 493; T.T. Allsen, *Mongol Imperialism the Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia and the Islamic Lands 1251-1259*, University of California Press 1987, s. 64.

⁷ *Genghis Khan the History of the World Conqueror* by Ala-ad-Din 'Ata-Malik Juvaini, translated from the text of Mirza Muhammad Qazvini by J.A. Boyle, Manchester University Press 1997, s. 145.

⁸ E. Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK yay., Ankara 2003, s. 90.

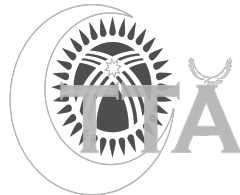
da açık surette geçtiği görülür. Mesela Plano Carpinili Johannes'in seyahatnamesi bu cümledendir⁹. Diğer taraftan, Cengiz Han'ın yasasından temel alıyor gibi görünse de bu meselenin Türk tarihindeki uygulamalarla yakından ilişkili olduğunun da altını çizmek mecburiyetindeyiz. Nitekim İslam öncesi Türk tarihinde de okuyucuya sıradan birer katliam olarak gelebilecek uygulamaların da yine bu kapsam dâhilinde olduğunu ve diğer pek çok hususta olduğu gibi¹⁰ Cengiz Han'ın yasasının kökenlerinin Türk savaş ve idare hukuku ile ilgili olduğunu burada belirtmenin yararlı olduğunu düşünüyoruz¹¹. Mesela Göktürklerin Kafkasya seferleri sırasında Tiflis kalesinin ele geçirilmesi ve ardından yaşanan hadiselerde karşımıza çıkan ağır tablo¹² “kan dökücülük” motivasyonundan çok, böylesi bir hukukî anlayışın varlığı ile ilgiliydi. Tiflis'ten sonra Albanya'ya saldıran Şad'ın Katolikos Viroy'a sözlerini bu açıdan iyi tahlil etmek lazımdır: “*Sen benim babamsın, senin onaylaman demek Tanrının onaylaması gibidir. Niçin bana gelmekte duraksadın, böylece ordularımın ülkeni tarumar etmesinden kurtulabilirdin. Bununla birlikte şimdi geldiğine göre*

⁹ Fr. Iohannes de Plano Carpini, “Ystoria Mongalorum Quos Nos Tartaros Appelamus”, *Sinica Franciscana*, Vol. I (Itinera et Relationes Fratrum Minorum), Collegit, ad fidem codicum redegit et ad notavit P. Anastasius van den Wyngaert, Quaracchi-Firenze 1929, s. 84, 85, 88; Friar Giovanni DiPlano Carpini, *The Story of the Mongols Whom We Call the Tartars*, translated with and Introduction by E. Hildinger, Branden Publishing Company, Boston 1996, s. 79, 82.

¹⁰ Cengiz Han yasalarının Türk hukuku ile ilişkisine dair bk. S. Gömeç, “Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları”, *Turkish Studies*, C.1/2, 2006, s. 9-19.

¹¹ İslam öncesi Türk devletlerinde “el” kavramı ve “el” olarak görülen milletin devlet ile ilişkilerine ilişkin bk. I. Zimonyi, *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century The Magyar Chapter of the Jayhani Tradition*, Brill Publishing, Leiden-Boston 2016, s. 132, 133.

¹² *The History of the Caucasian Albanians by Movses Dasxurancı*, translated by C.J.F. Dowsett, Oxford University Press, London 1961, s.94, 95. Ayrıca bk. M.I. Artamonov, *Hazar Tarihi: Türkler, Yahudiler, Ruslar*, çev. A. Batur, Selenge yay., İstanbul 2004, s. 198-202.

*ordumdaki askerlerin tamamının karargâhlarına geri dönmelerine ilişkin benim adıma düzenlenen emirname ilan edilmiştir. Ben de ülke sınırlarına bir daha zarar vermeye girişmeyeceğim*¹³. Örnek ve kapsamını daha da artırabileceğimiz tüm bu hususlar, tarihçileri, Moğol yayılması sırasında yaşananları hukukî meseleleri de içerecek bir düzlem içerisinde ele almalarını zorunlu kılar. Diğer taraftan şunu da sormak lazımdır, fetih veya işgal, askerî faaliyetler içerisinde kan akıtan sadece Moğollar mıdır? Mesela Cerrah el Hakemî'nin Hazar Kağanlığı üzerine düzenlediği sefer sırasında ele geçirdiği Belencer'de giriştiği katliam ve sonrasında esir ettiği kadın ve çocuklarının önemli bir kısmını ırmakta boğdurduğuna ilişkin Taberî'nin eserindeki kayıt¹⁴ ve daha başka misaller her an herkesin önünde durmaktadır.

Tarihin Kara Yazısı Moğollar adlı eserde Moğol seferlerinin amacı safi bir yağma akını olarak değerlendirilir. Mesela bir yerde yazar *"Avrupa seferi, Moğolların umduğu kadar kazançlı bir sefer olmamıştı. Beş yıl süren sefer, ekonomik anlamda Doğu'nun zengin ve görkemli şehirleri ile kıyas edildiğinde fersah fersah geride kalan Avrupa'daki merkezlerden elde edebilecekleri çok fazla şey olmayan Moğolların belki de en çok kayıp verip de en az kazanım elde ettikleri sefer olmuştur"* der¹⁵. Öncelikle şu belirtilmelidir ki, Moğolların Gizli Tarihi'nin hiçbir satırında askerî harekâtlar maddî bir kazanç ile ilişkilendirilmez. Aksine Timuçin'in halkını sefere çağırdığı satırlardaki ifadelerinde motivasyon unsurunun Tatar ve Çin seferlerinde tarihî bir intikam duygusu olduğu, Nayman seferinde milli bir aşağılanma ile kendisini gösterdiği ve Harezm seferinde ise kendi hakimiyet alanlarına yapılan bir saldırı ile ilgili olduğu rahatlıkla teşhis edilebilir. Bu söylemlerin, dönemin halk nazarında İslamdaki gazaya benzer bir ruh yarattığı da söylenebilir. Ancak bu durumun varlığı, söz konusu seferlerin tamamen iktisadî unsurların bir kenara itilmiş olduğu

¹³ *The History of the Caucasian Albanians*, s. 100.

¹⁴ *The History of al-Tabari*, Volume XXIV, translated and annotated by D.S. Powers, State University of New York Press 1989, s. 182, 183.

¹⁵ Mustafa Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş yay., İstanbul 2016, s. 95, 96.

manasına elbette -diğer örnekleri de kapsayacak şekilde- gelmez. Yani, kaynak yazarı, iktisadî meseleleri göz ardı ediyor olabilir. Bununla birlikte, Moğolların seferlerinin sadece ticaret yolları üzerindeki merkezleri değil, aynı zamanda ticaret hayatının ciddi bir seviyede bulunmadığı noktaları da içine aldığı görülür. Mesela Sibiryaya veya sınırındaki bölgeler üzerine düzenlenen sefer böyle bir seferdir. Aynı şekilde Moğolların Batı Seferi de bir yağma seferi olarak değerlendirilemez. Zira Moğollar, eğer sadece bir yağmacılıkla hareket ediyor olsalardı 1236'da Rusya'daki orman kuşağı gibi dünyanın diğer iktisadî merkezlerinin gerisindeki bir bölgeye sefer düzenlemek yerine İran'a iner ve Bağdat'ı 1258'den çok daha önce ele geçirecekleri gibi Avrupa'da yaptıklarını bu sefer Suriye'de yapabilirlerdi. Aksine, Moğolların batı seferi, tıpkı Ortadoğu'ya düzenlenen sefer gibi bir yayılma seferiydi ve temelinde ticaret yollarına egemen olmak amacının yanında aile içerisindeki miras ve ülüş meseleleri bulunuyordu. Bu açıdan bakıldığında, Moğol seferlerinin bir yağma seferi olarak dikey gelişen bir sefer olmaktan çok topyekûn bir yayılma hareketi olarak değerlendirmek ve Türklerdeki dünya hâkimiyeti telakkisine yaklaştırarak izah etmek¹⁶ çok daha doğrudur.

Eser içerisinde kimi bilgilerin dikkat çekici yönleri vardır. Mesela böyle bir örnek şurada karşımıza çıkar: *"Timuçin ilk başarısını üvey ağabeyi Begter'i öldürterek elde etti. Babasının ölümü ile ailesinin reisi olan ve Temuçin'den yaşça pek büyük olmadığı anlaşılan Bekter, Moğolların geleneklerine göre biraz büyüdükten sonra üvey kardeşlerinin annesi Höelün ile evlenecek ve aileyi idare edecekti. Üstelik Höelün de hazırdı buna, kardeşler arasındaki anlaşmazlıklarda Bekter'in tarafını tutuyor, Temuçin ile diğer çocukların ağabeylerine karşı saygılı olmalarını tembihliyordu"*¹⁷. Moğolların Gizli Tarihi'nde doğrudan doğruya Bekter ile Timuçin'in aralarında kaç yaş

¹⁶ Moğol hareketlerindeki bakış açısının bu noktada Türk hâkimiyet telakkisinden uzakta olmadığına ilişkin ayrıca bk. O. Turan, "The Ideal of World Domination among the Medieval Turks", *Studia Islamica*, No. 4, 1955, s. 77-90.

¹⁷ Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, s. 31.

bulduğunu gösterir bir delil bulunmamaktadır. Zira Timuçin ve diğer kardeşlerinin yaşlarının ifade edildiği satırda, Moğol aile içi hukuku ile ilgili meselelerden ötürü, doğrudan Bekter ve kardeşi Belgütey'den bahsedilmez¹⁸. Altan Topçî'de bu kısma Yesügey Bahadır'ın ikinci eşi Söçihel-ehe'den Bekter ve Belgütey adlı oğullarının doğduğu ilave edilmiş, ancak burada da onların yaşları ifade edilmemiştir¹⁹. Bununla birlikte burada, Belgütey'in annesinin Yesügey'in ikinci hanımı olarak gösterilmesi, Belgütey'in Timuçin'den yaşça küçük olduğu yönünde bir öngörü sağlamaktadır. Öte yandan, Moğolların Gizli Tarihi'nde hadiselerin aktarımında da Timuçin'in yaşça diğerlerinden daha büyük olduğuna dair bir izlenim edinilmektedir. Mesela Yesügey'in, evlatları arasından önce Timuçin'i nişanlaması²⁰, Yesügey'in ölümünden sonra yaşananlar sırasında Timuçin'in diğer kardeşlerinden yaşça büyük olduğuna işaret eden bir tutum ile ortaya çıkması²¹ dikkat çekicidir. Diğer taraftan Bekter'in öldürülüşü ile ilgili satırlarda da bir sıralama verilir: "*Bir gün Temucin, Hasar, Begter, Belgüdei, dördü birlikte oturup balık tutarken...*"²². Bütün bunlar, gerek Moğol miras hukukunda büyük evlada tanınan yüksek konum²³ gerekse Timuçin'in ileride Moğol Hanlığı'nın başına geçecek olmasından kaynaklanan bir bilinçli "yazar tashihi"nin neticesi de olabilir. Bir başka ifade ile Moğolların Gizli Tarihi'nin yazarı, Cengiz'i büyük göstermek için kayıtlarını tahrif etmiş olabilir. Bununla birlikte bu düşünceyi savunabilmek için öncelikle

¹⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. A. Temir, TTK yay., Ankara 1995, s. 19; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, çev. M. L. Kaya, Kabalıcı yay., İstanbul 2011, s. 24.

¹⁹ Lubsan Danzan, *Altan Topçî*, per. s Mongol'skogo, vvedenie, kommentariy i prilozheniya N.P. Şastinoy, İzdatel'stvo Nauka, Moskva 1973, s. 67.

²⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 19-22; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 24-26.

²¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 24; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 31.

²² *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 27; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 33

²³ B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilatı*, çev. A. İnan, TTK yay., Ankara 1995, s. 81, 86/84. dn.; C. Alinge, *Moğol Kanunları*, çev. C. Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara 1967, s. 146; V. A. Ryazanovskiy, *Mongol'skoe Pravo (Preimuşçestvenno Obiçnoe)*, Harbin 1931, s. 15; E. Endicott-West, *Mongolian Rule in China: Local Administration in the Yuan Dynasty*, Harvard University Press 1989, s. 66.

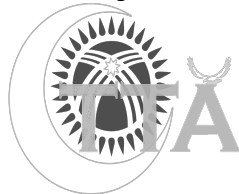
Bekter'in Timuçin'den yaşça büyük olduğunu gösterir bir delil veya bu yönde izlenime sebebiyet verebilecek bir kayıt bulmak lazımdır. Biz böyle bir kayıt bilmiyoruz, gösterebilecek bilim adamlarına da müteşekkir oluruz. Buna karşın Reşidüddin, Yesügey'in oğullarından bahsederken Timuçin'i "ilk, en büyük ve en iyi oğlu" olarak tasvir etmektedir²⁴. Bu kaydı bir noktaya koymak lazımdır. Öte taraftan, Höelün'ün de hakkını vermek gerekir. Timuçin'in ilerleyen yıllarda Bekter'in annesi ile evlenmemesi, Höelün-Bekter arasında ileride olması "muhtemel değerlendirilen" evlilik ilişkisi bağlamında yeter derecede bir deney ortamı sunmaktadır.

Mustafa Alican'ın bazı değerlendirmeleri de dikkat çekicidir. Mesela yazar, "*Günlük hayatın dağdağası içerisinde kendisini içkiye veren Ögedey Kağan kültürel zevkler ve eğlenceler eşliğinde vakit geçirirken, devlet yönetiminde kadınlar söz sahibi olmaya başlamıştı. Cengiz han'ın en küçük oğlu Tuluy'un dul eşi Sorgaktani Beki Moğolistan'ın doğusu ile Çin'in kuzey kesimlerine ve Çağatay'ın dul eşi Ebuskun da Doğu Asya ve Türkistan'a hükmederken, Ögedey de idareyi adeta yetenekli olduğu kadar hırslı da olduğu anlaşılan eşi Töregene'ye bırakmış gibiydi. Zaten bir süre sonra, 1241 yılında hayatını kaybetti ve iktidar da tam anlamıyla karısına geçti*" der²⁵. Ancak Moğol geleneklerinde, eşin ölümünün ardından dul bayanın idareyi ele aldığı ve hatta yeni bir kişinin tahta geçmesinden sonra bile konumunu devam ettirdiğine ilişkin elde pek çok delil vardır. Mesela böyle bir durum kendisini Höelün ve evlatlarının ced aşına alınmamaları ve sonrasındaki durum ile gösterir²⁶. Ancak, Hanların ölümünden sonra dul eşlerin naibe olarak idareyi ele aldıkları kat'i bir gelenektir. Töregene ve Oğul Kalmış'ın naibelikleri dönemi bir tarafa, mesela Altın Orda Hanlığı'nda Batu'nun ve halefi Sartak'ın ölümlerinden sonra idare Borakçın tarafından sürdürülmüş ve o, Berke'nin iktidara geçtiği ilk

²⁴ Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawaikh: Compedium of Chronicles*, Part I, English Translation and Annotation by W.M. Thackston, Harvard University Press 1998, s. 134.

²⁵ Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, s. 105.

²⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 23, 24; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 30, 31.

zamanlarda da etkinliğini korumuştur²⁷. Yine Mengü Timur'un ölümünden sonra dul eşi Çiçek, gerek Tuda Mengü ve gerekse Tola Buga zamanlarında Altın Orda Hanlığında etkin bir kişi olarak kendisini göstermiştir²⁸. Bu âdetin sadece söz konusu kadınlarla başlamayan bir geçmişinin olduğu da malumdur²⁹. Ancak burada dikkat edilmesi gereken durum, Moğollarda han eşlerinin, hanın ölümünden sonraki idarî yetkilerinin *de facto* (fiili) değil, *de jure* (hukukî/meşru) olduğu gerçeğidir.

Mustafa Alican, Moğolların Anadolu Selçuklu Sultanlığı ilişkilerine Moğolların Alâeddin Keykubad'dan çekinmeleri ve Babaî isyanının onları Selçuklular üzerine saldırıya geçmeye cesaretlendirdiği merkezinde yaklaşır³⁰. Moğolların Alâeddin Keykubad'tan çekindiklerine ilişkin –onu övmek için veya Moğolları yermek için zikredilenler ayrı– bir kayıt, bilebildiğimiz kadarıyla³¹ bulunmamaktadır. Bunun aksine Alâeddin Keykubad'ın Moğollara yaklaşımının son derece temkinli olduğuna ilişkin elde pek çok delil vardır. Mesela Celaleddin Harezmsah ile yazışmasında Sultan, muhatabını Moğollarla anlaşmaya sevk eden ve sulh yolunu tavsiye

²⁷ A. T. Özcan, "Sartak Han", *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Koprıman Armağanı*, ed. A. Çetin, TKAE yay., Ankara 2014, s. 185

²⁸ Rukneddin Baybars, "İz Letopisi Rukn ad-dina Baybarsa", *İstoriya Kazahstana v Arabskih İstoçnikah*, Tom. I, (Sbornik Materialov, otnosyaçhihsya k İstorii Zolotoy Ordı, İzvlęçeniya iz Arabskih Soçineniy, Sobrannie V.G. Tizengauzenom dopolnennoe i pererabotannoe İzdanie), Almatı 2005, s. 109.

²⁹ Bu konuda değişim misaller için bk. B. Zhivkov, *Khazaria in the Ninth and Tenth Centuries*, Brill Publishing, Leiden-Boston 2015, s.78 vd.; D. Sinor, "The Kitan and the Kara Khıtay", *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. IV, eds. M.S. Asimov and C.E. Bosworth, Unesco Publishing, Paris 1998, s. 231, 232.

³⁰ Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, s. 106, 107, 110, 111.

³¹ Korykoslu Hayton'un eserinde yazarın değerlendirmelerini doğrulayabilecek birtakım ifadeler vardır. Bununla birlikte burada da yazar doğrudan Moğolların Alâeddin Keykubad'dan korktuklarını ifade etmez. İlgili kayıtlar için bk. Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. A. T. Özcan, Selenge yay., İstanbul 2015, s. 86, 88, 89.

eden bir tutum takındığı³² gibi 1232-1233'te Moğollara bir elçilik heyeti göndermiş ve Moğol Hanı'na vergi vereceği ve ona biat edeceğini bildirmişti. Bunu 1235-1236'da Ögedey Han'ın bir elçisinin yanında Han'ın mektubu ile birlikte Anadolu'ya gelmesi ve Alâeddin Keykubad'ın huzuruna çıkması takip etti. Buradaki görüşme sırasında Alâeddin Keykubad'ın sözleri gayet açıktır ve bu konuda –eğer ele alınırsa– tarihçiyi kıpırdatamaz niteliktedir³³. Yazarın Moğolların Babaî isyanını fırsat bilerek Anadolu'ya saldırdıklarına ilişkin değerlendirmesi ise Saint Quentinli Simon'un bilgilerine³⁴ dayanmaktadır. Bununla birlikte bu noktada kaynak yazarının ifadelerinin üzerinde ayrıca düşünmek lazımdır. Moğolların Erzurum'u ele geçirmelerinin Ögedey'in ölümü ve onu takip eden Töregene'nin naibliği dönemine tesadüf ettiği ve Erzurum istihkâmlarının yıkılmasının Moğolların kaleleri yok etmelerine ilişkin genel anlayışlarının bir tezahürü olduğu, Saadeddin Köpek'in devlet kademesinde yarattığı buhranın Moğolların hareketinin Selçuklu Sultanı'nın hadiseleri yanlış değerlendirmesine neden olduğu gibi hususlar üzerinde de düşünmek lazımdır.

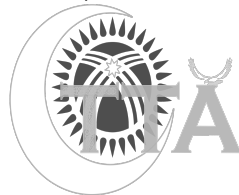
“İslam Medeniyetinin Çöküş Nedeni Moğol İstilasını mıydı?” başlıklı kısımda yazar, İslam medeniyetinin çöküşünü Moğol istilasına bağlar. Buna benzer şekilde Rusya'da da Kiev'in Moğol işgaline uğraması ile Kiev merkezli Rus medeniyetinin çöküşü arasında bir bağlantı da kurulmuştur³⁵. Elbette İslam medeniyeti ile ilgili teorik bir kanaat belirtebilecek bir yetkinlikte değiliz. Ancak bu medeniyetin ortadan kalkmasını belirli bir hadiseye yüklemek yerine kendi içindeki özellikleri ve değişimleri ile izah edilmesi daha sağlıklı neticeler verebilecektir. Bu bağlamda iç dengelere dönmek, İslam medeniyetinde Aristoteles-Platon çizgisi dâhilindeki geliş-gidişleri analiz etmek ve çözülüşün bilimin güncel konulara yönelmesi ile

³² Bk. Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad...*, s. 51.

³³ Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad...*, s. 89, 90.

³⁴ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşifin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245–1248*, çev. E. Özbayoğlu, Daktav yay., Antalya 2006, s. 45.

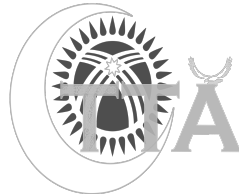
³⁵ V.I. Mezentsev, “The Territorial and Demographic Development Medieval Kiev and Other Major Cities of Rus”, *Russian Review*, 48/2, 1989, s. 145-146

bilginin giderek halkın beklentilerine doğru evrilmesi ile ilişkisi üzerinde durmak daha yerinde olacaktır.

*Tarihin Kara Yazısı Moğollar'*ın kusurlu taraflardan birisi de Moğol tarihini alakadar eden pek çok kaynağın tetkik edilmemesi ve çalışma içerisinde değerlendirilmemesinden ileri gelir. Mesela yazar Kafkasya'da Moğol idaresi ile ilgili bilgilerini A.G. Galstyan'ın bir araya getirerek çevirdiği eser sayesinde ulaşıyorsa da bu eserde sadece bazı kaynakların çevirileri yapılmıştır. Oysaki Kafkasya'daki Moğollarla ilgili en önemli iki Ermeni kaynağı Aknerli Grigor ile Müverrih Kiragos'un eserleridir. Yazar bir diğer eser Vardan'ın kaynağını Andreasyan'ın çevirisi ile kullanıyorsa da kendisine –bir meslektaş olarak– bunu R.T. Thomson'un Vardan çevirisi³⁶ ile karşılaştırmasını önereceğim. Diğer taraftan biraz daha kuzeye çıkacak olursak karşımıza Gürcü kroniği *Kartlis Tskhovreba* çıkacaktır. İngilizce tercümesi bulunan bu kaynak da kullanılmamıştır. Ermenice ve Gürcüce kaynaklardan başka Mustafa Alican Rusça, –St. Quentinli Simon'un eseri hariç– Latince ve Grekçe kaynaklara da başvurmamıştır. Bir ölçüde bu eksikliği eserin büyük oranda Moğolların doğudaki faaliyetlerine odaklanması ile izah edip anlayışla karşılayabilmek mümkünse de eser doğu kaynakları hususunda da ciddi eksiklikleri barındırmaktadır. Mesela eserlerini Arapça ve Fasça olarak kaleme alan Vassâf, Kaşanî, İbnü'l Fuvâtî, Ebu'l Fida, el-Yununî, Hamdullah Kazvinî, Şebânkârâî, İbn Kesir, Hafız-ı Ebru, el-Makrizî, el-Ömerî, İbn Tengriberdi, Cüzcanî, el-Aynî, el-Birzalî, ez-Zehabî, ed-Dımaşkî ve daha pek çoklarının kaynaklarını görmesi gerekirdi. Hatta bunlardan Cüzcanî'nin eseri Mustafa Uyar tarafından, İbn Tengriberdi'nin eseri Ahsen Batur tarafından, el-Ömerî'nin eseri de yine Ahsen Batur tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Yazar Reşidüddin'in eserinin ise sadece Türkçe çevirisini kullanmıştır. Oysaki bu çeviri, tercümenin kapağında da gösterildiği gibi sadece İlhanlı kısmını içerir. Yazar, Moğol tarihinin geneli ile ilgili bir çalışma ortaya koyarken

³⁶ R.T. Thomson, "The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 43/1989, s. 125-226.

elbette eserin tamamını Farsçasından tetkik etmesi veya İngilizce ile Rusça çevirilerinden birinden incelemesi gerekirdi.

*Tarihin Kara Yazısı Moğollar'*ın bibliyografyası, araştırma eserler konusunda da eksiklikler içermektedir. Mesela bugün Moğol tarihçiliğinin en büyük birkaç isminden birisi olan Peter Jackson'un hiçbir çalışması kullanılmamıştır. Yine David Morgan, Paul Buell, Thomas Allsen, Rauven Amitai, Michal Biran, George Lane, Jean Richard, Francis Woodman Cleaves, Igor de Rachewiltz, Morris Rossabi, Istvan Vasary, Christopher Atwood, Nicola di Cosmo, Devin DeWeese, Charles Melville gibi Moğol tarihinin en büyük uzmanlarının incelemeleri tetkik dışı kalmıştır. Yine son zamanlarda çalışmaları ile adından bahsettiren Judith Pfeiffer, Timoty May, Sara Nur Yıldız, Patrick Wing, Roman Hautala gibi bilim adamlarının da çalışmalarından istifade etmesi gerekirdi. Diğer taraftan, çalışmalarından yararlı olsa da bazı bilim adamlarının daha farklı incelemelerini de görmesi kuşkusuz ki yerinde olurdu. Mesela, Türkiye'deki Moğol tarihi incelemeleri denilince en önce akla gelen isimlerden olan Osman Gazi Özgüdenli'nin *Gazan Han ve Reformları (1295–1304)* başlıklı çalışmasından başka "XIV. Yüzyılda Tebrîz'de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-i Gazan (Gâzâniyye)", "Bir İlhanlı Şehir Modeli: Rab'-i Reşîd'de Meslekler, Görevliler ve Ücretler" gibi makaleleri de muhakkak görülmeli idi. Bugün en önemli Türk tarihçilerinden birisi olan İsenbike Togan'ın Moğollarla ilgili dünya çapındaki incelemesi *Flexibility and Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan* böylesi bir incelemede kullanılmalıydı. Yine –Ege Üniversitesi'nde İlhanlı Tarihi dersi aldığımız sırada sorumlu tutulduğumuz eserlerden birisi olan– B.Y. Vladimirtsov'un *Moğolların İçtimaî Teşkilatı* adlı hala önemini fevkalade koruyan eser de gözden kaçırılmıştır. Eserdeki bir diğer eksiklik ise dipnot kullanılmamış olmasıdır. Bu eksiklik, bir yandan eserde konu edilen çeşitli görüşlerin yazarın iddia ve tespitleri gibi değerlendirilmesine neden olabileceği gibi, diğer taraftan bazı bilgilerin kontrol edilmesinin de önüne geçmektedir. Okuyucu ise, okuduğu satırda öğrendiklerini daha başka hangi eserlerle geliştirebileceği gibi bir imkânı kaçırmaktadır.

Dile getirdiğimiz bu ve daha başka yönleri ile *Tarihîn Kara Yazısı Moğollar*, Moğol tarihine işgal yıllarının hatıraları perspektifinde bakılan, tarihînin sadece bir dönemini odak noktasına alarak genel evreyi gözden kaçıran bir eser özelliği gösterir. Oysaki dönemin Müslüman yazarların bile Moğollara bakış açılarının aynı şekilde kalmadığı, zaman içerisinde farklılaştığı bir gerçektir. Niğdeli Kadı Ahmet'in veya Aksarayî gibi kaynak yazarlarının Moğollarla ilgili ifadelerine bakıldığında ve yine bu dönemin insanların çeşitli sözlerine dikkat edildiğinde Moğol imajının zaman içerisinde değiştiği ve farklı bir noktaya doğru seyrettiği görülür. Bu değişimin yaşanmasında Moğolların "iktidar" gücünü temsil ediyor olmasının elbette bir payı vardı. Ancak asıl belirleyici husus, Moğol istilasının sona ermesinden sonra egemen olunan topraklar üzerinde ticarî ve medenî bir hayatın tesis edilmesine gösterdikleri önemden ileri geliyordu. Bununla birlikte Mustafa Alican, Moğollar zamanında yaşanan medenî gelişmeleri birkaç sayfa hâlindeki değerlendirmeleri ile geçer ve bu sırada da bunları "*daha önce yaptıkları tahribatın kötü izlerini silmek ister gibi*" sözleri³⁷ ile takdim eder. Oysaki Avrupa'da son yirmi yıllık dönemdeki Moğol incelemelerinde "Moğol mirası" çok farklı yönleri ile tetkik edilen bir disiplin haline gelmiştir. Yazarın dikkatini çekmeyen incelemelerden 1999'da L. Arnold'un *Princely Gift and Papal Treasure* adlı eseri Avrupa'daki sanat hayatında Moğol tesiri hususunda önemli bir tetkiktir. J.L. Lughod ise 1989'da neşrettiği *Before European Hegemony The World System AD. 1250–1350* başlıklı eserinde Moğollar zamanında Avrupa'daki ticarî değişimi konu etmiştir. Yine bu bağlamda Stefano Carboni, Sheila Blair, Godfried Herrman, Anatoli İvanov, Mark Grigor'eviç Kramarovskiy ve daha pek çok bilim adamının Moğollar zamanında ortaya konan maddî kültür ile ilgili incelemelerde bulunduğunu şimdilik zikretmekle yetinelim.

³⁷ Alican, *Tarihîn Kara Yazısı Moğollar*, s.205.

